

és Szálasi Ferencsel, a kormányzó ellenfeleivel, illetve Tormay Cécile munkásságával. Tormay azért is lényeges, mert ő az egyetlen író, akit Horthy megemlít az emlékirataiban, „kiváló írónőnek” nevezve őt. A szerző a hangsúlyt elsősorban nem arra helyezi, hogy bemutassa Horthynak milyen kapcsolata volt Prónayval, Szálasisal és Tormayval, vagy, hogy milyen véleménye volt rólok, hanem inkább az egyes személyek életét, tevékenységét ismerteti, aminek egy kisebb szeletét alkotja a kormányzóhoz való viszonyuk. Hasonló szempont érvényesül a Horthy-kor szociáldemokratáit és liberálisait bemutató ? nemzetközi kitekintést is tartalmazó ? fejezetekben. Körner-Lakatos a könyv bizonyos pontjain jelzi Horthy emlékiratainak hiányosságait, pontatlanságait, de számos kérdést, nyilvánvalóan azért, mert a könyv nem törekszik teljességre, nem érint. Így a volt kormányzó azon vitatható, árnyalásra szoruló állításait, amelyek az ország külpolitikai mozgásterével, a jobbratolódás folyamatával, illetőleg a zsidóság sorsát érintő diszkriminatív intézkedésekkel foglalkoznak. Ezzel szemben fontosnak érezte a szerző, hogy cáfolja Horthy azon állítását, ami szerint az első bécsi döntés értelmében a Harmadik Birodalomhoz került Ligetfalu és környékének lakossága színmagyar volt (297–298.). Látható, hogy jelentős mértékben eltérő súlyú problémákról, kérdésekről van szó. A revíziós sikereket 5 fejezetben érinti Körner-Lakatos, igaz, eltérő mértékben, amelyekben ? a diplomáciai történéseken kívül ? elsősorban a népszerűsége csúcsán álló Horthy szimbolikus szerepét mutatja be, röviden, a revíziós bevonulásokra koncentrálva. Jól láttatja az osztrák szerző, hogy Trianon mennyire meghatározta a két világháború közötti Magyarország helyzetét és céljait. Trianont tekinti, például, annak első számú okának, hogy Magyarország a náci Németország szövetségésévé vált (341.). A kormányzó személyes szerepét az 1941-es hadba lépésben egyáltalán nem vizsgálta (361.).

A könyv utolsó két fejezete újból a Horthy-családdal foglalkozik, egyrészt a dinasztiaalapítás kérdésével, másrészt az emigráció időszakával. Idézi a szerző ezzel kapcsolatban a kormányzót, aki azt állítja az emlékirataiban, hogy „semmi sem állt tőlem távolabb, minthogy dinasztia alapítására valaha is gondoljak” (383.). A szerző helyesen jegyezte meg ezzel kapcsolatban, hogy „a tények nem erről beszélnek” (Uo.). Arról ugyan nem lehet beszélni, hogy Horthy mindenáron dinasztiaát akart alapítani, ezt jól jelzi, hogy a fia halálát követően nem választott a törvényhozás újabb kormányzóhelyettest. A korszak végén a kormányzó számára tehát Horthy István volt az egyedül elfogadható helyettes, azaz, a „Horthy-dinasztiaát” csak úgy tudta elképzelni, hogy az idősebb fia követi őt az ország élén. Minderre azonban nem került sor. Ráadásul Horthy Miklós nem is az ország vezetőjeként, hanem emigrációban halt meg. Ezeket az éveket érinti az utolsó fejezet. A kitekintés részét képezi a Horthy-család későbbi sorsának bemutatása. A kormányzó időközben mohamedánná lett unokája életének áttekintésével fejeződik be Erich Körner-Lakatos munkája. „Mit szólna ehhez Horthy Miklós?” ? teszi fel a költői kérdést a könyv végén a szerző.

Turbucz Dávid

Bartha Ákos

FALUKUTATÁS ÉS TÁRSADALMI ÖNISMERET

A Sárospataki Református Kollégium faluszemináriuma (1931 – 1951)

történeti kontextusai

Bartha Ákosnak 2013-ban, a Hernád Kiadónál megjelent a *Falukutatás és társadalmi önismeret – A Sárospataki Református Kollégium faluszemináriuma (1931 – 1951) történeti kontextusai* című könyvének alapját a Debreceni Egyetemen benyújtott doktori disszertáció képezte. A téma önmaga jogán is érdeklődésre tarthat számot, mert a Sárospataki Református Kollégium faluszemináriuma nemcsak megelőzte, hanem húszéves fennállásával túl is élte kortársait. A kor azonban csak állapot, nem érdem. Ha az érdemek sorolására vállalkozunk, akkor ki kell emelni a kollégium pedagógiai munkásságát és tudományos gyűjtőmunkáját, amelynek fontosságát, későbbi mintaadó szerepét számos történész — Benda Kálmán, Salamon Konrád vagy Torkos Veronika — is elismerte, összefoglaló munka eddig mégsem született a témában. Ez most megtörtént, a történelem terra incognitája újabb parcellával csökkent tehát. Nem pusztán csak extenzióról, újabb tények művelésbe vonásáról van azonban szó, és erre a szerző a címváltoztatással fel is hívja a figyelmet. (A doktori disszertáció címe: A Sárospataki Református Kollégium faluszemináriuma (1931 – 1951) és előzményei.)

Történeti munka sosem állhat meg ugyanis a tények ismereténél, ezeknél bővebb tudást kell teremnie, olyat, ami hozzájárul a világ megértéséhez. (Huizinga, Johan 1997: A történelem fogalmának meghatározása (1929) in Tolnai Gábor vál. A történelem ígézetében – Válogatott tanulmányok. Akadémiai Kiadó Bp. 16–17) A monográfia megfelel ennek a huizingai követelménynek akkor, amikor a kortárs ideológiai mezőben is elhelyezve tárgyalja azt a faluszemináriumot, amelyet már a kortársak is a népi mozgalom kicsinyített másaként emlegettek.

A kor összes ideológiája két nagy társadalmi kérdéstömb körül járta pályáját. Az egyik ilyen a földkérdés volt, melyről már az 1879-es székesfehérvári gazdakongresszuson is sürgetéssel beszéltek tartva a parasztság elszegényedésétől és kultúrájának, társadalmának felbomlásától. (Vö. Vári András: Urak és gazdászok. Arisztokrácia, agrárértelmiség és agrárius mozgalom Magyarországon, 1821–1898. Argumentum) A másik kérdés újabb keletű, de legalább olyan súlyos: Trianon, a vesztes háborút követő területi változások okozta következmények. Az országhatárok módosulása és a földkérdés ráadásul még egymás hatását is növelte, mivel a békeszerződés tovább rontotta a magyarországi birtokmegosztást.

A történelmi helyzet válságos volt; és Trianon revíziója vagy a birtokstruktúra átrajzolása nem hárulhatott a pataki kollégiumra. De éppen az ilyen nehéz idők követelik meg a tetteket. Ahogyan Kosztolányi Dezső megfogalmazta: „szeretem a világmegváltókat és emberboldogítókat, akik nem azt jelentik, hogy a jólét ezután általánossá válik, és mindenki pezsgőben fog fürödni, kappanban törülközni, hanem egyszerűen közlik, hogy holnaptól kezdve a kenyér kilója három fillérrel olcsóbb.” (Kosztolányi, Dezső 1974: Szeretem in Réz Pál vál. Sötét bújódcska. Szépirodalmi Könyvkiadó, 496.)

A pataki kollégium ezen három fillérje a mozgalom vezető alakjának, Újszászy Kálmánnak a megfogalmazásában a következő: egy leendő tanító esetében nem az a fő kérdés, miként fog tanítani, hanem hogy milyen lesz az a közösség, amelynek képe évtizedek múltán a munkássága révén kirajzolódik majd (68. oldal). A faluszeminárium nem faluvezető kurzus, nem falukutatás és nem is néprajzi feltárás, fő célja a falunevelés, melynek érdekében hajlandó felhasználni a részproblémákra összpontosító kutatások eredményeit. Ha figyelembe vesszük, a mozgalom gyakorlatiasságát és a fő ideológus, Újszászy gondolatainak modernségét (rendszer szemlélet, interdiszciplinaritás), talán nem elhamarkodott az ítélet, hogy a példabeszédbeli szegény özvegy néhány fillérének hozzájárulása ez az ország helyzetének javításához.

Az interdiszciplinaritás nemcsak a tárgy kapcsán merül fel, de ez a szellemisége magának a könyvnek is. Divatos jelenség ez ma, de könnyen lehet, hogy nem bizonyul a bölcsek kövének, sőt ellenkezőleg, amit ma gyógyírnek gondolunk a történettudomány bajaira, éppen a tudás rákeltő ágense lesz általa, hogy lényegtelen információkat szaporít, összefüggést sejt, ahol csak együttes előfordulás van. Jelen könyv esetében viszont szerencsére nem erről van szó: az interdiszciplinaritás nem öncél. Bartha Ákos irodalmi és történeti háttérrel rajzolja meg a mozgalmat, amely indokolt, hiszen az elkészült szociográfiák nemcsak történeti források, de egyúttal irodalmi alkotások is.

Bartha Ákos korábbi munkáiban is jelen volt az irodalmár és történész megközelítés szerencsés kettőse. Írt irodalomtörténeti tanulmányt (Berettyóújfalu sajtóéletének szépirodalmi értékei 1920 előtt, Bihari Diéta, VI–VII, Berettyóújfalu, 2010 145–159.), foglalkozott lokális történetekkel (Élet Berettyóújfaluban a dualizmustól a rendszerváltásig = Berettyóújfalu az újkortól napjainkig szerk. Kállai Irén, Hajdú – Bihar Megyei Múzeumok Igazgatósága – Berettyóújfalu Önkormányzata, Berettyóújfalu, 2011, 50–78.), és ez a szemlélet hatja át jelen művének egészét is. A könyv négy — egyenként római számmal jelölt — tematikus egységeinek alfejezeteiben egymást váltják a történeti — kronologikus és a leíró — elemző részek.

Az első komplex egység „A faluszeminárium történeti háttéré” címet viseli. Komplex már csak amiatt is, hogy a történeti háttér kettős jelentésben értelmezhető. Jelenti egyfelől a vidék történelmi múltját, amely nemcsak a földkérdés történetét foglalja magába (amelyet 1848-tól követ végig a szerző), de ennek részben a következményeként is értelmezhető vidéki közegészségügy és iskoláztatás helyzetét is. Jelenti másfelől a kollégium eszmerendszer előzményeit, a hozzá hasonló kezdeményezéseket is úgy, mint Széchenyi Szövetséget vagy Folklore Fellows-t. Ezeket a kronologikus részeket követi Újszászy Kálmán eszmerendszerének ismertetése.

A második fejezet a faluszeminárium tevékenységét dolgozza fel. A megközelítés döntően időrendi, de itt is helyet kapnak elemző részek. Kiemelendők például a sárospataki „munkatáborról” írtak, melyek nemzetközi összehasonlításban tárgyalják ezt a totalitárius államok által később kompromittálódott fogalmat. Bár a szervezők munkatáboroként hivatkoztak a sárospataki tá-

borra, ma a tevékenységük alatt inkább terepmunkát vagy kutatótábort érthetünk. Megerősíti ezt a vélekedést, hogy maguk a szervezők is „autochton munkaként” hivatkoztak rá és elhatárolódtak a Turul Szövetség átpolitizált, militarizált táboraitól, fő célként a kulturális kutatásokat jelölték meg.

A harmadik rész a faluszeminárium helyét keresi a szociográfiai irodalomban, tájékozódási pontként a széles körben ismert szociográfusok (Illyés Gyula, Szabó Zoltán, Nagy Lajos) munkássága szolgál. Ezen rész egyik legnagyobb erőssége, hogy — a rendelkezésre álló töredékes források alapján — bemutatja a pataki szociográfiai íróit, több művet részletesen is elemez. Ezen munkák érdekessége, hogy többségük Újszászy Kálmán „A falu” című gyakorlati segédfüzetének szempontjai szerint készültek: Újszászy tehát nem csak teoretikusként fejtett ki nagy hatást a pataki kollégiumra.

A negyedik rész tartalmát a kitekintő összegzés adja. Ezt háromoldalas angol nyelvű összefoglaló, mellékletek valamint névmutató is követi. Ez utóbbi meglete megkönnyíti a könyv kézikönyvként való használatát. Nem csupán kézikönyvként használható viszont, stílusa olvasóbarát. Ennek egyik jele például, hogy mellőzi a körülményeskedő királyi többséget. Ezt több szempontból is szerencsésnek tartom. Egyrészt a szerző nagyobb felelősséget vállal a kimondott szóért azáltal, hogy kilép a többes szám elleplező ködéből; másrészt pedig oszlatja azt a képzetet, mintha valóságos kutatótáb dolgozna egy-egy történelmi kérdés megválaszolásán. Ilyenről szó sincs. Hasznos hát az efféle illúziókeltéssel való leszámolás, még ha az is lesz a pillanatnyi konklúzió, amit a könyvbéli Vágó István szociográfus Tiszakarádról megjegyzett: „kevés a virág nagyon. A házak előtt nincs virágos kert.” (194. oldal) Remélhetőleg szaporodik majd a kutatás a kollégium munkásságával kapcsolatban akár a szerző által kijelölt vonalon (vallásszociológia, antropológia). Ha ez mégsem valósul meg, a munka egy jelentős része már így is elkészült: ezen monográfia révén a Sárospataki Református Kollégium végre helyet kaphatott a történelmi tudatban.

Csikós Gábor

Matteo Luigi Napolitano

I GIUSTI DI BUDAPEST. IL RUOLO DEI DIPLOMATICI VATICANI NELLA SHOAH

Edizioni San Paolo, Milano, 2013. 239 o.

BUDAPEST IGAZAI.

A Soá és a vatikáni diplomaták

A katolikus egyház II. világháború alatti történetére vonatkozó kutatások egyik leginkább vitatott, központi kérdése XII. Piusz viselkedésének, avagy a katolikus egyház hivatalos álláspontjának megítélése. Míg egyik oldalon a pápa szemére vetik, hogy „hallgatásával” elősegítette az európai zsidóság megsemmisítését célzó náci törekvéseket, a másik oldalon katolikus egyháziak és világiak — pápa tudtával és beleegyezésével — végzett embermentő munkájának jelentőségét hangsúlyozzák. Mateo Luigi Napolitano 2013 őszén megjelent kötete, az eddig ismert forrásokon túl, Gennaro Verolino egykori budapesti nunciaturai uditore személyes irathagyatékára támaszkodva a kérdés új szempont szerinti megközelítésére tesz javaslatot. (Időközben, 2014 tavaszán megjelent a mű magyar fordításban: Budapest Igazai. A Soá és a vatikáni diplomaták címmel.)

A 6 fejezetre osztott, három nagyobb egységre tagolható kötet, egy általános — sajnos számos tárgyi tévedést tartalmazó — történelmi bevezetést követően, Verolino magyarországi embermentő tevékenységét mutatja be részben új forrásokra támaszkodva, majd az egykori budapesti uditore személyes történetének utóéletét, a Világ Igazai közé való felvételének folyamatát foglalja össze. A kötet tehát nem egy életrajzi monográfia, de még csak nem is egy Verolino 1942 júniusa és 1945 áprilisa közötti budapesti működését átfogóan bemutató elemzés. Elsődleges célja — miként az a bevezetésből, de különösképpen az összegzésből is kiderül — Mons. Verolino tevékenységének vizsgálatán keresztül bemutatni, hogy a második világháború alatt a zsidók mentésére irányuló tevékenység nem tekinthető kizárólag elszigetelt egyének hősi kezdeményezésének, hanem valójában egy mentési hálózat működéséről kell beszélni. Ezt a hálózatot pedig részben a Szentszék és képviselői koordinálták